

Вільям Шекспір

350 років тому, 23 квітня 1616 року, в англійському містечку Стратфорді урвалося життя поета і драматурга Вільяма Шекспіра. Того ж дня в столиці іспанського королівства Мадриді вмер автор пригод мандруючого гідальго Дон Кіхота ламанчського Мігель Сервантес.

Але не цей випадковий збіг дат і навіть не те, що перша частина «Дон Кіхота» і «Гамлет» були опубліковані в один і той же рік, дали привід багатьом літературознавцям згадувати ці імена разом, проводити паралелі між творчістю цих двох титанів, незважаючи на всю відмінність їх талантів і засобів художнього зображення, всю несхожість героїв їхніх творів. Шекспір і Сервантес — два найбільших гуманісти свого часу: ось те головне, що поставило ці імена поруч.

Вільям Шекспір народився в 1564 році в сім'ї ремісника в Стратфорді. 20-річний Шекспір покинув рідне місто, щоб приєднатися до одної з мандрівних акторських труп, і з того часу все його життя до останнього подиху нерозривно зв'язане з театром. За життя Шекспіра і в перші роки після його смерті творчість великого драма-

турга не дістала належної оцінки. Правда, його товариш і суперник по перу Бен Джонсон писав: «Радій, Британіє! Ти можеш пишатися тим, кому всі театри Європи повинні віддати шану. Він належить не тільки своєму вікові, але всім часам!» Та мало хто поділяв цю думку. Можна лише дивуватися правильності, об'єктивності і пророчості цих слів, виголошених у той час, коли, власне, більше ніхто з сучасників Шекспіра не зміг піднятися до такого розуміння його творчості.

Тільки через 50 років після смерті драматурга було зроблено перші спроби зібрати відомості про його життя. У біографії Шекспіра дуже багато білих плям, і тому навколо його імені виникало безліч легенд і гіпотез. Багато літературознавців ніяк не могли примиритися з думкою, що простий актор, «провінціальний недоук», виходець з незначної родини, міг піднятися на таку недосяжну височину думок і почуттів. І от почали шукати, хто «ховається за псевдонімом Шекспір». Авторство шекспірівських творів намагалися приписати і філософові Френсісу Бекону, і лорду Ретленду, і графу Дарбі. Дехто вважав, що такої

Два

К. ГНАТКО

широти поглядів і глибини мислення не могла досягти одна людина і «за псевдонімом Шекспір» стоїть група авторів. Але наукове шекспірознавство спростувало ці «гіпотези».

Мігель де Сервантес Саведра побачив світ сімнадцятьма роками раніше від Шекспіра в старому кастильському містечку Алькала де Енарес, у родині бідного гідальго (дворянина), який займався лікарюванням. Злидні і знегоди примусили 22-річного Мігеля шукати щастя за межами батьківщини. Письменникові довелося зазнати всіх тягот солдатської служби, кілька разів він був поранений у боях, п'ять жахливих років провів у полоні в Алжирі. Злидні і несправедливість переслідували Сервантеса і після його повернення на батьківщину. Зберігся такий цікавий документ. У лютому 1615 року в Мадрид прибуло надзвичайне посольство Людовіка XIII. Ліценціат Маркес Торрес записав свою розмову з членами цього посольства. Французи, «...ледве почувши ім'я Мігеля де Сервантеса, почали розповідати про ту пошану, якою користуються у Франції його твори. Похвали їх були такі великі, що я запропонував їм відвідати автора цих праць... Я змушений був сказати їм, що він старий, солдат, гідальго і бідний. На це один з них відповів: «Отже, таку людину Іспанія не збила багатою і не утримує на державний коштів». Тут втрутився інший кавалер: «Якщо злидні змушують його писати, то дай бог, щоб він ніколи не жив у достатку, бо своїми творами, будучи сам бідний, він збагачує весь світ».

ВЕЛЕТНІ

«Дон Кіхот», «Гамлет», «Отелло», «Король Лір», «Ромео і Джульєтта» — ці твори витримали випробування часом. Сьогодні вони допомагають нам у боротьбі за світлі ідеали людства. Щоб уявити собі все значення Шекспіра і Сервантеса, треба кинути погляд назад, у глибину століть, в ту епоху, коли з'явилися геніальні твори цих художників. А епоха ця надзвичайно цікава. Це були часи Відродження (Ренесансу), яке проголосило гуманістичні ідеали всебічного, вільного розвитку особи на противагу середньовічному релігійному догматизмові та схоластиці, що сковували і принижували людину. Догматам церкви про двоїстість, порочність, немичність людської природи, про марність існування на землі було завдано нищівного удару. Покірливий «раб божий» відчув свої сили, повірив у свої можливості. Релігійний песимізм не витримав наступу гуманістичного світогляду, який утверджував думку про красу почуттів людини, силу й могутність її розуму.

Найкращі уми дерзнули протипоставити вченню церкви з її проповіддю царства божого на небі ідеали комунізму — царства людини на землі, основаного на волі, рівності і братерстві.

Ці ідеали прозвучали в творах італійського ченця Томмазо Кампанелли, в «Утопії» Томаса Мора — співвітчизника Шекспіра, який загинув на ешафоті. Інший сучасник і співвітчизник геніального драматурга — видатний філософ Френсіс Бекон зруйнував у своїх творах «вічні істини» релігійних схоластів і обстоював науку, основу на

вивченні живої природи, на реальному досвіді.

Але період, в який жили й творили Шекспір і Сервантес, був уже періодом кризи ренесансового гуманізму: ставала зрозумілою невідповідність між ідеалами, які він ніс, і можливістю їх здійснення в тодішніх конкретно-історичних умовах. Ця криза з великою художньою силою відбита і в «Дон Кіхоті», і в «Гамлеті».

Звичайно, феодально-клерикальна реакція не з відкритими обіймами зустрічала нові ідеї. У Німеччині в 1535 році було розгромлено анабaptизм (найбільш революційна течія в Реформації), в Іспанії посилювався ультракатолицький абсолютизм. У 1540 році засновано орден єзуїтів. У 1541 році в Римі організовується верховна інквізиція. В 1545—1563 роках відбувається Трідентський собор, який намагається регламентувати всі сторони суспільного й особистого життя і оголошує перший папський «Index librorum prohibitorum» («Список заборонених книг»). Це була епоха, коли єретиків спалювали на вогнищах, коли по Європі хвилю прокотилися процеси відьом.

Не треба забувати і про те, що саме тоді в надрах відмираючого феодалізму почав зароджуватись капі-

Мігель де Сервантес.

талізм. Твори Шекспіра й Сервантеса відображають усю складність цієї бурхливої епохи. Обидва художники, розуміючи неспроможність і реакційність феодального устрою, разом з тим виступали проти того негативного, що його ніс із собою клас купців і підприємців, проти користолюбства, культу готівки, яка розбещує всі людські почуття.

В усіх своїх творах Шекспір виступає ворогом релігійного фанатизму і містики, святенництва й лицемірства, ворогом расових і станових передсудів. Він створює образ Отелло, африканця, який морально набагато вищий від свого оточення, а саме аристократів-венеціанців. Знаменитим монологом Шейлока у «Венеціанському купці» Шекспір проголошує рівноправність людей незалежно від їх національності й релігії. Безсмертні образи «Ромео і Джульєтти» являють собою уособлення протесту проти середньовічних передсудів. Великий гуманіст обстоює в цьому творі свободу почуттів, правду і красу людських відносин. Всупереч релігійним повчанням про те, що жінка — нижча істота, геніальний художник всією своєю творчістю утверджує ідею моральної та інтелектуальної рівноцінності чоловіка

ДВА ВЕЛЕТНІ

і жінки. Для оцінки людських вчинків Шекспір керується не релігійними критеріями, а поняттям природи, яку він розуміє як процес невинного розвитку.

Роман Сервантеса був створений у той час, коли Іспанія знемагала під подвійним гнітом феодально-абсолютистської монархії і церкви, яка обплутала все життя народу церковно-схоластичними нормами.

Вже в пролозі до роману письменник підкреслює, що книга його написана «мирським талантом» і що в ній читач не зустрине «ку-

цу проповідь у християнському дусі, настільки зворушливу, що читати її чи слухати — одна насолода...»

Інквізиційна цензура викинула з роману цілий ряд місць, наприклад, фразу про молитви, які Дон Кіхот читав над жерстянкою з чудесним бальзамом Фієрабраса, слова про те, що Дон Кіхот довірив себе насамперед турботам своєї пані, а лише потім господу-богу, зневажливий опис чоток, виготовлених Дон Кіхотом із стьожки, відірваної від подолу сорочки, тощо.

В очищувальному індексі кардинала Сапати, виданому в Севільї в 1632 році, містилась вказівка: викреслити у всіх виданнях «Дон

Кіхота» фразу герцогині — цитату з послання апостола Павла до корінфян, яка в романі звучала як викриття релігійного святенництва.

Але такі купюри не могли викоренити загальну спрямованість роману проти церковно-католицького засилля. Завуальована майстерною рукою автора, вона звучала в прихованих натяках, в алегоричних висловах.

Дуже цікавим є й такий факт. Коли письменник закінчував роботу над продовженням роману, в Іспанії з'явився підроблений другий том «Дон Кіхота», в якому образ хитромудрого гідальго був задуманий у

плані релігійно-морального його перевиховання. Була підозра, що автор цієї фальшивки — домініканський чернець, який сховався за псевдонімом Авельянеда.

Сервантес реагував на це з гнівом і роздратуванням. У другому томі свого роману він різко виступив проти релігійно-повчальної, реакційної тенденції фальшивого «Дон Кіхота». Письменник-гуманіст полемізує з цим «огидним і нудотним» твором у багатьох не зразу помітних випадках проти католицької ортодоксії і, зокрема, дошкульно змальованим образом духівника, нападки якого блискуче парирує ламанчський гідальго.

Якщо в «Гамлеті», за висловом відомого радянського шекспіролога О. Смирнова, «ставиться питання про те, чи варто жити, чи є взагалі смисл у людському існуванні», то «Дон Кіхот», як твердить герої роману Інклана «Двір чудес», «виступає проти всіх ілюзій, що їх кожен з нас колись плекав, мріючи про спокутування мук ближнього...»

При всій відмінності характерів Гамлета і Дон Кіхота трагедія їх — це одна й та сама трагедія ренесансового гуманізму, трагедія безсилля героїв перед злом, яке їх оточує. І хоча один з них — втілення цілковитої бездіяльності при

ясному розумінні необхідності боротися із злом, а другий, навпаки, пройнятий жагою боротьби, б'ється з вітряками, обидва образи служать одній меті — показати розбіжність між гуманістичною мрією і похмурою тогочасною дійсністю.

Твори Шекспіра і Сервантеса ставили проблеми, що їх мала розв'язати історія, тому вони були, як писав А. В. Луначарський, «апеляцією до майбутнього». Протягом століть вони будили в людини найкращі помисли, кликали її до здійснення світлих гуманістичних ідеалів. І в цьому насамперед їх невмируще значення.